

HARPUTLU İŞHAK HOCA'NIN HAYATI ve ESERLERİ

Enver DEMİRPOLAT*

ABSTRACT

Harputlu İshak Hodja, we have researched about, was an Ottoman-Türk philosopher living in 19. century. He had education on various branches/fields of the science. He had worked in Ottoman palaces as a tutor. He took part in the speech presented in front of Sultan.

He didn't only write about "sherh" and "khashiyeh" but special masterpieces also. He, mostly used question and answer style. He followed a peaceful way between philosophy writers, kalam writers and mutasavvuf writers.

He thought that discussions had to reveal truth. He supported the same attitude the idea that people didn't agree on the love of nature and country because he thought that people had a natural talent of loving nation and country.

1. HAYATI

Harputlu İshak Hoca, 1803 yılında Harput'a bağlı *Perçenç*¹ köyünde dünyaya gelmiştir. Babası yörede meşhur olan Şeyh Ali Efendi (ö.1758)'nin torunu olan Abdullah Efendi'dir.²

Çocukluğu hakkında fazla bilgi bulunmayan Harputlu İshak Hoca'nın, ilk öğrenimini Harput'ta yaptığı, daha sonra İstanbul'a giderek *Fatih Sahn-ı Seman Medreseleri*³nde eğitimini tamamlayarak icazetnamesini⁴ aldığı kaydedilmektedir. Kendi-

* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Felsefesi Araştırma Görevlisi.

¹ **Perçenç:** Elazığ-Merkez ilçesine bağlı en doğuda bulunan *Beyyurdu* köyünün güneyinde kurulmuş bir belde olup bugünkü adı *Akçakiraz*'dır. Bazı kaynaklarda, "Perçene" adının geçmesinin nedeni, kelimenin sonundaki "ç" harfinin matbaa hatası sonucu "e" harfine benzemesinden kaynaklanmış olabilir.

² İsmi geçen kişiler için bkz. Sunguroğlu, İshak, **Harput Yollarında**, İstanbul-1958, C. II, s.124, vd.

³ **Sahn-ı Seman Medreseleri:** Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethedince, "Havariyyun" diye bilinen kiliseyi camiye çevirmiştir. Caminin doğu ve batı kısmına Sahn-ı Seman adı verilen sekiz medrese yaptırmıştır. Bkz. Kazıcı, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, İstan-

si, öğrenimini *yüce hocalar*'dan aldığını ve bu uğurda çok zorluk çektiğini bildirmektedir. O, ilmin kolay elde edilemeyeceğini dolayısıyla ilmi veren hocaların değerinin bilinmesinin önemine işaret etmektedir. Hoca İshak, bir milletin ancak ilim adamlarının varlığıyla korunabileceğini ifade ederek, hocalara dinin emir ve yasaklarına verilen değer gibi kıymet verilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵

Çok yönlü bir ilim adamı olan Harputlu İshak Hoca, sarf ilmini Abdullah el-Harputi (ö.1867)'den, nahv ve mantık ilmini Seyyid Hacı Ali el-Harputi'den, belâgat ve usul ilmini Mustafa el-Vidini (ö.1854)'den aldığını ifade eder. Tefsir ilmini Hacı Ömer el-Akşehirli (ö.1868)'den, kelim, felsefe (hikmet), hadis ve fıkıh ilmiyle beraber diğer akli ve nakli ilimleri ise, İmamzade olarak bilinen Muhammed el-Said (ö.1859)'den öğrendiğini belirterek bir çok ilimde icazet aldığını bildirmektedir.⁶ Hocaları arasında, Müftüzade Seyyid Muhammed b. Yusuf,⁷ ve Muhammed b. Hibetullah b. Muhammed en-Naci (ö.1883)'nin de bulunduğunu kendi ifadelelerinden öğrenmekteyiz.⁸

Hoca İshak, icazetini aldıktan sonra Harput'a gelerek burada boş bulunan *Meydan Camii Medresesi*'ne⁹ öğretici olarak atanmıştır. Harput'ta iki yıl kaldıktan sonra İstanbul'a geri dönerek, icazet aldığı Fatih medreselerinde ders vermeye başlamış, daha sonra *Valide Mektebi*'nde¹⁰ öğreticilik yapmıştır. Bilimsel yeterliliğini kanıtlayarak *Saray Şehzadegan Hocalığı*'na¹¹ atanmış, burada gösterdiği başarı, Sultan Abdülaziz Han (ö.1876)'ın sevgi ve teveccühünü kazandırarak, kendisine *huzur hocalığı* görevi verilmiştir. Uzun bir müddet *huzur dersleri*'ne¹² *mubatap*¹³ sıfatı ile ka-

bul-1996, s.250., Kazıcı, Ziya, **Anahatları ile İslam Eğitim Tarihi**, İstanbul-1995, s.93-94.

⁴ İzin vermek müsaade etmek anlamlarına gelen İcazetnamede, öğrencinin okuduğu dersler ve hocalarının adı yazılıdır. İcazetnameyi veren hoca ile beraber onun da hocalarının silsilesi sayılarak, meşhur bir bilginine dayandırılması, kişinin hangi tür bir bilgiye sahip olduğunu ve öğrenim derecesini bildirir. İcazetnamelerin Allah'ta son bulması, Osmanlı medrese ve ilim geleneğinde bilginin kaynağının olması anlamını taşımaktadır. Geniş bilgi için bkz. Atay, Hüseyin, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, İstanbul-1983, s.101-102., Baltacı, **XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı medreseleri**, İstanbul-1976, s.34.

⁵ Harputlu İshak Hoca, **İcazetname**, s.2,4.

⁶ **İcazetname**, s.3-5.

⁷ **İcazetname**, s.8.

⁸ **İcazetname**, s.11.

⁹ **Meydan Camii Medresesi**: Kelozade Hacı Ahmet Ağa adında bir kişi tarafından yaptırılmıştır. Harput Meydan Camisi'nin karşısında olduğu için bu adı almıştır. Bkz. Sunguroğlu, a.g.e., C. II, s.23., Aksın, Ahmet, **19. Yüzyılda Harput**, Elazığ-1999, s.142.

¹⁰ **Valide Mektebi**: Sultan Abdülmecit'in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan tarafından 1850 tarihinde yaptırılan okuldur. *Daru'l-Fünun*'a öğrenci yetiştirmek ve devletin memur gereksinimini karşılamak amacı taşımaktadır. Akyüz, Vecdi, **Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1997'ye**, İstanbul-1997, s.143-144.

¹¹ **Saray Şehzadegan Mektebi**: Osmanlı Şehzadelerinin eğitim gördüğü okulun adıdır. Bu okul Topkapı Sarayı'nın harem kısmındadır. Bkz. Kazıcı, Ziya, **Anahatları ile İslam Eğitim Tarihi**, s.75.

¹² **Huzur Dersleri**: Osmanlı sarayında 1759'dan 1924 yılına kadar Ramazan ayında Padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerine verilen addır. Bkz. İpşirli Mehmet, "*Huzur Dersle-*

tılmış, daha sonra 1853'te atanmış olduğu bu görevinden, 1868'de “*Menleviyet İbrahî*”¹⁴ (Müdürlükten sonraki ilmiye rütbesi) nedeniyle ayrılmıştır.¹⁵ Bu vesileyle, 1866-1870 tarihleri arasında dışarıdan gelen yabancı ilim adamlarıyla zaman zaman bilimsel diyaloglarda bulunmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Harputlu İshak Hoca, huzur derslerinde toplam on altı defa çeşitli meclislerde, değişik sıfat ve rütbeyle bulunmuştur.

Harputlu İshak Hoca, Sultan II. Abdülhamit (ö.1918) zamanında (1879) *İstanbul Payeliği*¹⁶ rütbesini almıştır. O, bu rütbeyi aldıktan sonra *Evkaf Nezareti*'nde¹⁷ bir komisyon üyesi olarak atanmıştır. Bazı kaynaklar da bu görevin müfettişlik olduğu belirtilmiştir.¹⁸ Harputlu İshak Hoca, 1855 ve 107 sayılı *İrade-i Seniye*¹⁹ ile *Daru'l-Mearif* Rüşdiye Mektebi *Hocalığı*'na²⁰ getirilmiştir.²¹ O, “*Isparta*” ve “*Medine Kadılığı*”²² görevlerinde de bulunmuştur. Meclisi Maarif üyesi olduktan sonra “*molla*”

---

ri”, **D.İ.A.**, İstanbul-1998, C. XVIII, s.441-443., Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul-1993, C. I, s.860., Ebul Ula Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul-1951, C. I, s.13.

¹³ **Muhatap**: Şeyhül-İslam tarafından medresede yetişmiş kimseler arasından seçilen ve huzur derslerine katılan en çok dört kişiden biridir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.99-102., Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara-1998, s.670.

¹⁴ **Mevleviyet İhrası**: Şeyhu'l-İslam'ın açtığı yeterlilik sınavının İbtida-i Hariç derecesinden başlayıp Daru'l-Hadis derecesinde son bulan aşamaların birinden diğerine yapılan terfi. Bkz. Ebul Ula Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul-1966, C. II-III, s.95.

¹⁵ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.138.

¹⁶ **İstanbul Payeliği**: İlmîye sınıfına verilen bir rütbe olup, *Rumeli Beylerbeyi*'ne eşit bir unvandır. Bkz. Pakalın, **a.g.e.**, C. II, s.94.

¹⁷ **Evkaf Nezareti**: Osmanlı padişahı II. Mahmut zamanında dağınık durumda olan vakıfların tek elden idaresi amacıyla 1826'da kurulmuş bir teşkilattır. Osmanlı ülkesinde bulunan bütün vakıfların idare ve denetiminden sorumludur. Bkz. Öztürk, Nazif, “*Evkaf-ı Hümayun Nezareti*”, **D.İ.A.**, İstanbul-1995, C. XI, s.521-524.

¹⁸ Bağdatlı, **a.g.e.**, C. I, s.203., Mahmut Cevat İbnü'l-Şeyh Nafi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, İstanbul-1338, s.85., Ömer Kehhale, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut-trz., C. I, s.233., Devellioğlu, Abdullah, **Büyük İnsanlar Üç Bin Türk ve İslam Müellifi**, İstanbul-1973, s.292., Göksav, İbrahim Alaettin, **Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri**, (Çıkaran, Sedat Simavi), İstanbul-1933-1935, C. II, s.792.

¹⁹ **İrade-i Seniye**: Padişahın, bir işin yapılıp yapılmaması hakkında verdiği emir karşılığı kullanılan bir terimdir. Bkz. Devellioğlu, **a.g.e.**, s.445., Pakalın, **a.g.e.**, C. II, s.78.

²⁰ **Daru'l-Mearif**: Osmanlı eğitim tarihinde Avrupa okul planında yapılan ilk modern kurumdur. Zihniyet değişikliğinin söz konusu olduğu 1839 Tanzimat devrinde yeniden teşkilatlanmanın gerektirdiği formasyona sahip memur yetiştirilmek ve bu yönde geliştirilmiş programlarla eğitim veren okullar açılması planlanmıştır. Daru'l-Mearif bu yeni anlayışla açılan okulların başında gelmektedir. Bkz. Ertan, Veli, “*Tarihî Daru'l-Hilafê Medreseleri ve İhtisas Şubeleri*”, **İslam Medeniyeti Dergisi**, İstanbul-1982, C. V, S.4, s.36., Şentürk, M. Hüdaî, *Daru'l-Mearif*, **D.İ.A.**, İstanbul-1993, C. VIII, s.548.

²¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Dahiliye, 26 Muharrem 1272, No: 23398.

²² Bazı kaynaklar bu görevin Mekke kadılığı olduğunu bildirmektedir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, C. II, s.276., “*İshak Hoca Harputlu*”, **Türk Ansiklopedisi**, Ankara-1972, C. XX, s.231.

olarak anıldığı kaydedilmektedir.²³ Harputlu İshak Hoca, kırk yıl çalıştıktan sonra memuriyetten ayrılarak tamamen ilmi çalışmalara yönelmiştir.

Beykoz'un Akbaba köyünde 1886 yılında padişahın emri doğrultusunda bir cami yaptırmış ancak caminin, I. Dünya Savaşı yıllarında bakımsızlıktan dolayı yıkıldığı kaydedilmiştir.²⁴

Harputlu İshak Hoca, 11 Nisan 1892 tarihinde 89 yaşında iken vefat ederek Fatih Camii bahçesine defnedilmiştir.²⁵ Oğlu, II. Meşrutiyet'in ilan yıllarında İstanbul kadısı olan Cemaleddin Efendi (ö.1916)'dir.²⁶

Mezar taşında kendisine ait şu kitabe mevcuttur: “*Dostuyla dost olup düşmanlarıyla uğraşan kul, efendisinin kapısından ayrılmaz.*”²⁷

2.ESERLERİ

Harputlu İshak Hoca, genellikle özgün eserler yazmış, şerh veya haşiye türü çalışmalar yapmamıştır. Onun, konuları incelerken öncelikle onları akli açıdan ele aldığı, tercih hususunda bazen kelamcılardan, bazen de filozoflardan yana tavır aldığı görülmüştür. O, eserlerini Türkçe olarak soru-cevap şeklinde kaleme almıştır. Bize göre, Harputlu İshak Hoca'nın eserlerinin soru-cevap şeklinde olmasını birkaç yönden tahlil etmek mümkündür:

a-İshak Hoca'nın, her konuda olduğu gibi, bu konuda da İbn Sina (ö.1037)'yi örnek alarak onun “*el-Ecvibe*” diye başlayan eserlerinden²⁸ esinlenmesi bağlamında değerlendirmek söz konusu olabilir. Bunda İbn Sina'dan yaptığı çevirinin (*el-İstîşfa fi Tercemeti's-Şifa*) katkısını da unutmamak lazımdır.

b-Harputlu İshak Hoca'nın uzun süre huzur derslerinde muhatap sıfatıyla bulunmasının da önemli derecede etkisinin varlığı göz ardı edilmemelidir. Çünkü huzur derslerine muhatap sıfatıyla katılanların soru sorması görevi gereği olduğundan²⁹ on altı yıl gibi uzun bir süreci kapsayan bu görevde edinilen alışkanlığın onun metoduna yansımaları doğal bir durumdur.

²³ Mahmut Cevat İbnü'l-Şeyh, **a.g.e.**, s.85.

²⁴ Kara, Mustafa, “*İshak Hoca Harputlu*”, **D.İ.A.**, İstanbul-2000, C. XXII., s.531., Sunguroğlu, **a.g.e.**, s.124-127., **Türk Ansiklopedisi**, C. XX, s.231.

²⁵ Sunguroğlu, **a.g.e.**, s.124-127., Kara, **a.g.m.**, s.531-532., Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, (sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), İstanbul-1972, C. I, s.364., Dikiçi, Recep, “*Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserleri olan Harputlu Alim ve Edipler*”, **Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu**, Elazığ-1999, s.19-20., Biçer, Ramazan, “*Harputlu İshak Efendi'nin Kelami Görüşleri*”, **Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu**, Elazığ-1999, s.255., “*İshak Hoca Harputlu*”, **Türk Ansiklopedisi**, C.XX, s.231., Abacı, Tahir, **Harput-Elazığ Türküleri**, İstanbul-2000, s.25., Yürek, Ahmet Remzi, **Miftahu'l-Kütüb ve Esami-i Müellifin Fihristi**, Ankara-2000, C. I, s.247-248., Göksav, **a.g.e.**, s.792., Süreyya, Mehmet, **Sicilli Osmani Tezkire-i Meşahiri Osmaniye**, İstanbul-1308, C.I, s.329.

²⁶ Sunguroğlu, **a.g.e.**, C. II, s.127., Mardin, **a.g.e.**, C. II, s.277.

²⁷ Mardin, **a.g.e.**, C. III, s.791.

²⁸ Bkz. Altıntaş, Hayrani, **İbn Sina Metafizigi**, Ankara-1992, s.14-15.

²⁹ Mardin, **a.g.e.**, C. I, s.16.

c-Onun eserlerinde kullandığı soru-cevap metodunu Ebu Mansur Maturidi (ö.940)'nin de kullanması³⁰ İshak Hoca'nın, daha çok akli bir yol izlemeyi hedef seçtiğinin kanıtları sayılabilir.

d-Tüm bunlardan başka felsefenin işinin soru sormak olduğu ve İslam düşünce geleneğinde problemlerin daha iyi anlaşılabilmesi için bu metodun uygulanması göz önüne alınır, Harputlu İshak Hoca'nın aynı metoda başvurması onun bizde oluşan “*sesi gür çıkan filozof*” kanaatini güçlendiren kanıtlar olma özelliğini korumaktadır.

Harputlu İshak Hoca, filozofların görüşlerini genelde tenkit etmeksizin nakletmiştir. Biz, tenkitsiz aktarılan bu görüşleri, felsefe-din çatışmasından öte, onun katında felsefe ile dinin uzlaştığının kabulü bağlamında değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Bunun açıkça ifade edilememesini ise, Fatih döneminden beri düşünce hayatını etkileyen ve bir çeşit “*yönetim giz?*” olarak kabul edilen Gazali bas-kısında aramak gerektiğini var sayıyoruz.

Hoca İshak'ın, inançlar ile ilgili konularda genelde felsefe, kelim ve tasavvuf arasında uzlaştırıcı bir yol takip ettiği görülmektedir.³¹ Felsefede, İbn Sina ve Celaleddin Devvani (ö.1502)'yi, kelimda, Gazali (ö.1111) ve Fahreddin er-Razi (ö.1209)'yi, tasavvuf da ise Muhyiddin İbn Arabi (ö.1240)'yi referans olarak kabul ettiği kendisinin ifadelerinden anlaşılmaktadır.³²

Müellifin, eserlerinin hepsini Türkçe olarak kaleme almasında kendisinin Türk-İslam kimliği taşımasının yanı sıra, o tarihte daha yeni yaygınlaşmaya başlayan ve önceliği dile veren Türkçülük akımının etkisinin olduğunu da gözden uzak tutmadığımızı belirtmek gerekir.

O, eserlerinde konuları açıklarken bazı ehli sünnet bilginlerinin aykırı görüşlere karşı takındıkları sert üsluptan genelde kaçınmıştır. Başta filozoflar olmak üzere Mu'tezili bilginlerin fikirlerinin yanı sıra Şia vb. diğer mezhep mensuplarının görüşlerine de yer vermesi bize göre, insanlara alternatif görüş imkanı sunmak, her türlü görüş ve düşünceye açık olduğunu ifade etmesi açısından önemlidir.

Yaptığımız araştırmada, Harputlu İshak Hoca'nın çeşitli ilim dallarına ait sekiz eserinin var olduğunu tespit ettik. Kaleme alınan eserlerin, konularından hareketle onun ilmi çerçevesinin genişliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Onun söz konusu eserlerinden başka, hayatı ve fikirlerinden kesitler sunduğu için onun İcazetnamesini de bu kısımda inceleyeceğiz. Eserleri incelerken alfabetik bir sıra göz önüne aldık.

2.1.DİYAU'L-KULÜB

Osmanlıca toplam 375 sayfadan meydana gelen ve basım tarihi belli olmayan eserin önsözünde Harputlu İshak Hoca, şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Şimdi yazmaya başlayacağımız bu Türkçe kitaba Diyau'l-Kulüb adını verdik. Şurası iyi bilinmelidir*

³⁰ Akgül, Muhittin, “*Ebu Mansur el-Maturidi ve Te'vilatü'l-Kur'an*”, Sa.Ü.İ.F.D., Adapazarı-2001, S.4, s.65.

³¹ Harputlu İshak Hoca, **Es'ile-i Hikemiyye**, s.119-120.

³² **Es'ile-i Hikemiyye**, s.151.

*ki, bu kitabı yazmaktan maksadımız sadece Protestan misyonerlerin İslam dini aleyhinde yayınladıkları kitap ve broşürlere yanıt vermek, onlara mukabele etmek vazifesini, yerine getirmektir. Dinlerini ve rabatlarını korumak isteyen Hıristiyan hemşerilerimizde bu misyonerlerden rabatsızdılar. Onlarda bu zararların giderilmesi hususunda bizimle aynı fikirdediler”*³³ diyerek eseri kaleme alma amacını açıklamaktadır.

Hıristiyanlığa ve özellikle Protestan misyonerlerine karşı kaleme alınan eserde Kitabı Mukaddes’in tarihi üzerinde durulmuş, mevcut İncillerin Hz. İsa’ya verilen İncil olmadığı Onun tarafından kanıtlanmaya çalışılmıştır. Harputlu İshak Hoca, bu konuda Rahmetullah el-Hindi (ö.1885)’nin “*İzharu’l-Hak*” adlı eserinden geniş ölçüde yararlandığını zaman zaman ifade etmektedir.

Dinler Tarihi ile alakalı olan eser, şu konuları kapsamaktadır:

Hıristiyanlarca İncil adı verilen ama gerçekte asıl İncil olmayan mevcut dört kitap (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) hakkında yapılan incelemeler, bunlar arasındaki çelişki ve farklılıklar, misyonerlerin yazdığı “*Gadai’l-Mülabazat*” adlı kitaba verilen yanıtlar, bugünkü İnciller ile Kur’an-ı Kerim’in karşılaştırılması, Teslis inancının geçersizliği ve bunun Hz. İsa’nın sözleri ile kanıtlanması, Hıristiyan papazların İslam’daki ibadetlere hücumları ve bunlara verilen yanıtlar, Tanrı’nın birliği, sıfatları, Yahudilik, Tevrat, Talmut vs. gibi konulardır.

2.2.ES’İLE-İ HİKEMİYYE

İslam felsefesi alanında ve Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. H.1278, ve 1301 yılında iki defa olmak üzere üç baskı yapan eser sırasıyla, Ali Şevki Efendi, Ceride-i Askeriye ve Mehmed Necip Matbaalarında basılmıştır. Harputlu İshak Hoca, eseri insanlardaki her türlü şüpheyi gidermek için kaleme aldığını belirtmektedir. O, problemleri açıklarken öncelikle akli kanıtlara başvurmanın çok yararlı olduğunu, bunu bizzat kendisinin tecrübe ettiğini ifade etmektedir.³⁴

Eser, 166 sayfadan ibaret olup, 75. sayfasından itibaren, kaynaklarda ayrı bir eser olarak bahsedilen³⁵ gerçekte ise bu eserin devamı niteliğinde olan “*Karınca Kaptan*” bölümü başlamaktadır. Müellif bazı soruları bu adla sorduğu için, belki böyle bir karışıklık yaşanmış olabilir. Zaten, Harputlu İshak Hoca’da Karınca Kaptan’ın bu eserin bir kısmı olduğunu belirtir.³⁶

Harputlu İshak Hoca, eserde çeşitli felsefi problemleri, soru-cevap şeklinde ele alıp incelemiş ve görüşlerini açıklamıştır.³⁷ Müellif, Gazali’nin Meşşai filozoflarının küfürle suçladığı, “*alemin kadem*”, “*öldükten sonraki diriliş*” ve “*Allah’ın cüz’ileri bilmemesi*” vs. gibi konulardan bahsederken filozoflar için bu konularda küfrü gerektirecek bir durum olmadığını belirtmektedir.³⁸

³³ *Diyau’l-Kulüb*, s.17.

³⁴ *Es’ile-i Hikemiyye*, s. 2-3.

³⁵ Sunguroğlu, a.g.e., C. II, s.127.

³⁶ *Miftahu’l-Uyun*, s.2.

³⁷ Eser tarafımızdan yeni Türk alfabesine çevrilmiştir.

³⁸ Harputlu İshak Hoca, *Es’ile-i Kelamiyye ve Zübdetü’l-İlmi Kelam*, s.60-64.

2.3.ES'İLE-İ KELAMİYYE ve ZÜBDETÜ'L-İLMİ KELAM

Osmanlıca olarak H. 1283 tarihinde Cemiyeti İlmiye-i Osmaniye Matbaası'nda basılmıştır. Filozof, toplam 184 sayfadan ibaret olan esere dört sayfalık bir önsöz (dibace) yazmıştır.

Eser, kaynaklarda “Zübdetü'l-İlm-i Kelam” adıyla geçse de Harputlu İshak Hoca, kitabın adının “Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü'l-İlm-i Kelamı” olduğunu belirtir. O, bu konuda şöyle demektedir: “...Ben de, Adudiddin (İ'ci) (ö.1355)'nin metnini tercih ederek, Celaleddin Devvani, Abdulbalim Siyalkuti (ö.1656) ve Asım Efendi'nin eserlerinden ilave ve düzeltmeler yaparak **Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü'l-İlm-i Kelam** adını verdim.”³⁹

İnsanların kelimini öğrenmelerinin uzun zaman almasından dolayı, onların dini konularda gaflete düşmeleri söz konusu olabileceğinden İshak Hoca, bunu önlemek amacıyla eseri Türkçe olarak kaleme aldığını dile getirmektedir. O, kelimini öğrenmemiş kişilerin, Arapça olduğu için üç-dört yılda öğrenilebilecek konuları, Türkçe yazıldığı için bu eser sayesinde üç-dört ayda öğrenilebilmesinin mümkün olduğunu iddia etmektedir.⁴⁰

2.4.İCAZETNAME

Harputlu İshak Hoca'nın İcazetnamesi, 180x120, 120x68 mm. ebatlarındadır. İcazetnamenin toplamı 10 yaprak (varak) tır. Her sayfası 13 satırdan oluşmaktadır. Nesih hatla kaleme alınmış olup, meşin cilt ile kaplanmıştır. Bu icazetname'yi Muhammed Şevki'nin öğrencisi hattat İsmail ez-Zühdi tarafından istinsah edildiği en son sayfada belirtilmektedir.⁴¹ Süleymaniye Kütüphanesinde 542 demirbaş numarayla kayıtlıdır.

İcazetname, Harputlu İshak Hoca'nın hangi branş ve hocalardan ders aldığı belirtmesi, ayrıca onun hayatından kesitler sunması açısından önem arz etmektedir.

2.5.el-İSTİŞFA fi-TERCEMETİ'Ş-ŞİFA

İbn Sina'nın *Şifa* adlı eserinin *ilabiyat* adlı bölümünün Türkçe'ye yapılan çevirisidir. Bazı kütüphanelerde “*el-İstişfa fi-Tercemeti'ş-Şifa*” adıyla kayıtlı birkaç eserin müellifi olarak resmi kayıtlarda, Hoca İshak Efendi kaydı bulunmaktadır. Fakat yaptığımız değerlendirmeler sonucunda adı geçen eserlerin Şeyhü'l-İslam İshak Efendi (ö.1734) tarafından çevirisi yapılan ve Kadı İyaz (ö.1149)'a ait olan *Şifa* adlı eserin çevirisi olduğunu gördük. Bizim yaptığımız araştırmada, Harputlu İshak Hoca'nın çevirisi, İzmir-Tire Necip Paşa Vakfı Kütüphanesi'nde 112 demirbaş numarası ile kayıtlı bulunmakta olup Türkiye'de bulunan tek nüshadır.

Eser, filigranlı ve normal olmak üzere iki tür kağıt kullanılarak düzgün bir hatla yazılmıştır. Tüm sayfaları altın cetvellidir. Serlevha tezhibi, kalın cetvel ve ince

³⁹ Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü'l-İlm-i Kelam, s.2-3.

⁴⁰ Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü'l-İlm-i Kelam, s.4., Es'ile-i Hikemiyye, s.157.

⁴¹ İcazetname, s.20.

rumi motiflerden oluşmuştur. Cildi, şirazesini⁴² ve kağıt özellikleri iyi durumdadır. Ta'lik hatla ve Osmanlıca yazılmış olup, 262 varak (524 sayfa), her sayfası 31 satırdan ibaret olup ebatları 265 x 155 (190 x 85) mm.dir.

Kaynaklar bu eserden sadece İbn Sina'dan yapılan çeviri eser diye söz ederler.⁴³ Bazı kaynaklarda eser adı "İstişfa Cümletü's-Şifa" olarak belirtilse de⁴⁴ İshak Hoca, adının "el-İstişfa fi-Tercemeti's-Şifa" olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Bazı kaynaklar bu eserin Harput'ta yazma halinde bulunduğunu bildirmesine karşılık⁴⁶ yaptığımız resmi ve gayri resmi araştırmalar da Elazığ'da böyle bir eserin bulunmadığını tespit ettik.

2.6.KAŞİFU'L-ESRAR ve DAFİU'L-EŞRAR

Osmanlıca olarak H.1288 ve 1291 yıllarında iki baskı yapan bu eser, Sultan Abdülaziz'in Bektaşiliğe olan merakını gidermek amacıyla kaleme alınmıştır. Ancak bazı kaynaklar İshak Hoca'nın takdim edilen bu reddiyeden önce aynı amaçla bir eser daha kaleme aldığını kaydederek⁴⁷ İlk yazdığı reddiyeyi, Harputlu Ebcizade Hoca Zülfikar Efendi'ye tetkik ettirmiş, ancak yeterli görmeyerek, mevcut reddiyesini izahlı olarak padişaha sunmuştur.⁴⁸ Biz, yaptığımız incelemelerde ilk nüshanın ne olduğu hakkında herhangi bir veriye rastlayamadık.

Büyük yankı uyandıran eserin içeriği hakkında F. Köprülü'nün kendi eserinde hayli bilgi verilmiştir.⁴⁹ Barthold da⁵⁰ Harputlu İshak Hoca'nın bu risalesi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Bektaşilik hakkında ilk ciddi ve genel tetkik J. Jacob tarafından yapılmıştır. Jacob, Bektaşilik hakkında, bu tarikatın şiddetle aleyhtarlığını yapan Hoca İshak Efendi'nin Kaşifu'l-Esrar adlı meşhur eserinde ileri sürülen bazı görüşleri aynen kabul ettiği için büyük yanlışlara düşmüştür. Sonradan gelenlerde onu takip etmekten başka bir şey yapmamışlardır.*" Yukarıdaki ifadelerden ortaya çıkan iddialara göre İshak Hoca, kaleme aldığı eserinde Bektaşilik hakkında yanlış kanaatlere sahiptir.

Üç bölüm ve 173 sayfadan ibaret olan eser⁵¹ hakkında ileri sürülen görüş şudur: "*Bu risale Hurufiliğe⁵² reddiye olup, Harputlu İshak Hoca, iki fırkayı birbirine karış-*

⁴² Kitap ciltlerinin iki ucunda bulunan ve yaprakları muntazam olarak tutan, ibrişimden örülmüş ince şerit. Devellioğlu, **a.g.e.**, s.116.

⁴³ Bkz. Kara, **a.g.m.**, s.532., Sunguroğlu, **a.g.e.**, s.127., Bursalı, **a.g.e.**, s.364., Ülken, Hilmi Ziya, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul-1935, s.354.

⁴⁴ Sunguroğlu, **a.g.e.**, C.II, s.126.

⁴⁵ Harputlu İshak Hoca, **el-İstişfa fi-Tercemeti's-Şifa**, s.2.

⁴⁶ Kırboğa, Mehmet Ali, **Kamusu'l-Kütüb ve Mevzuati'l-Müellafat**, Konya-1974, s.411.

⁴⁷ Sunguroğlu, **a.g.e.**, C.II, s.127.

⁴⁸ Sunguroğlu, **a.g.e.**, C.II, s.125.

⁴⁹ Köprülü, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara-1993, s. 112,210,327,331.

⁵⁰ Barthold, W., **İslam Medeniyeti Tarihi**, (İzah ve Düzeltmeler-Fuat Köprülü), Ankara-trz., s.244.

⁵¹ Eser tarafımızca yeni Türk alfabesine aktarılmıştır.

⁵² **Hurufilik**: Kurucusu Fazlullah Esterebadi Hurufi'dir. İran bölgesinde yaşayan Fazlullah, fikirlerini Batınilerin prensiplerini alarak geliştirmiştir. Bu anlayış, harflerin bir takım sır ve hakikatleri kapsadığı esasına dayanmaktadır. Harfleri ayrı bir varlık olarak ele almak, gele-

tırmıştır.”⁵³ Biz iddiaların ne derece isabetli olup olmadığını, müellifin kendi ifadelerine başvurarak tetkik edebiliriz. Onun için eserin yazılma amacı hakkında sözünü Harputlu İshak Hoca'ya bırakalım:

“Bilinmelidir ki, Müslümanları aşağılayanların başında gelen Bektaşiler grubudur. Bunların görünürdeki söz ve hareketlerine bakılacak olunursa Müslümanlardan farkları yokmuş gibi değerlendirilebilir. Halbuki bunların “Cavidan” adını verdikleri altı kitapları vardır.⁵⁴ Kaleme aldığımız eser üç bölümden oluşup, Birinci bölüm, Fazl Hurufları'nın ortaya çıkışını ve bazı Bektaşilerin usul ve kurallarını, ikinci bölüm, Ferište oğlu Cavidan'ın sapıklıklarını üçüncü bölüm ise, diğer Cavidanlar'da bulunan sapıklıkları ortaya koymaktadır.

Karmati tefsirinden bir grup, İslam tarikatlarının içine sızarak kendilerini gizlemiş ve sapık fikirlerini mensup oldukları tarikatın fikirleri gibi yaymağa başlamışlardır. Bu yaydıkları küfürü **İlm-i Nokta** demişlerdir. Falan şey mübahdır nokta çift geldi, falan şey haramdır nokta tek geldi diyerek dini bozmak için çalışmışlar yapmışlardır.

Bunlardan bir başka grupta Anadolu'da Bektaşi tekkesine gelip kendilerini gizleyerek, küfürlerini Hacı Bektaş-ı Veli'nin yoludur diye yaymışlardır. Bu konuda o kadar özen göstermişlerdir ki, eğer bir kimse sırrı açıklarsa onun katline hüküm vermekte tereddüt göstermemişlerdir. Onların sır dedikleri şey, Cavidan'ın içindeki işaret ve semboller olup, bunlar için **Miftahu'l-Hayat** adında bir risale daha yazarak onun adına sır demişlerdir. Eğer bir kişinin elinde o kitaptan olursa Cavidan'ı anlar, olmazsa anlaması mümkün değildir. Bunların inançlarında yalan vs. gibi haramlar helal sayılmaktadır.⁵⁵

Yukarıdaki ifadelerden açıkça anlaşılan odur ki, Hoca İshak, bir Anadolu Alp-ereni olan Hacı Bektaş-ı Veli (ö.1270) ve mensuplarını değil, fakat o adla tekkeye sızan kişi ve görüşleri reddetmiştir. Biz, İshak Hoca'nın Bektaşiler diye isim vermesini onların kendilerini bu adla tanıttıkları için kullandığı kanaatindeyiz. Bize

---

cekle ilgili bazı olayları onlarla çözmek ve hakikati bulmak girişimleri, eski medeniyetlerin çoğunda bulunan bir anlayıştır. Fazlullah, Tanrı'nın kendisinde tecelli ettiğini ve kendisinin onun elçisi olduğunu belirtmiştir. O, evrenin asıl unsurunun harflerde olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, her elçiye sınırlı sayıda harfler verilmiştir. Adem'e 9, İbrahim'e 14, Musa'ya 22, İsa'ya 24, Muhammed'e 24, Fazlullah'a ise 32 harf sunulmuştur. İşte Hurufilik, bundan hareketle harflerden dinsel mana çıkarmayı savunmaktadır. Bu tarikatın kuruluşuna göre harf her şeyin yaratıcısıdır. İnsan ise bu bağlamda konuşan Tanrı sayılmaktadır. Bkz. Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul-1985, s.248-249., Canan, Mehmet Zeki, **Ansiklopedik Din ve İnanç Sözlüğü**, İstanbul-1983, s.88.

⁵³ Kara, **a.g.m.**, s.532., Barthold, **a.g.e.**, s.244.

⁵⁴ Harputlu İshak Hoca, her ne kadar altı kitap olarak bahsetse de eserinde 16 tane kitap adı verir. Bu kitapların isimleri şunlardır: 1-Cavidan, 2-Feriştehoğlu'nun *Aşkenamesi*, 3-Hakikatname, 4-Mabşername, 5-Üstüvaname, 6-Hidayetname, 7-Mukaddimetü'l-Hakayık, 8-Viran Abdal Risalesi, 9-Abiretname, 10-Risale-i Fazlullah, 11-Tuhfetü'l-Uşşak, 12-Risale-i Bedreddin, 13-Risale-i Nokta, 14-Risale-i Huruf, 15-Türabname, 16-Vilayetname-i Hacı Bektaş-ı Veli.

⁵⁵ Harputlu İshak Hoca, **Kaşifu'l-Esrar ve Dafiu'l-Eşrar**, s.2 vd.

göre Hurufilik ve Bektaşilik karıştırılmaktadır iddiasında bulunanlar bu nüansı kaçırmaktadırlar.

Kaynaklar, Fazlullah Hurufî'nin baş halifesi olan Ali el-Ala (ö.1419)'nın, Kırşehir'de Hacı Bektaş-ı Veli tekkesinde kimliğini gizleyerek dervişlere, Cavidaname'yi, Hacı Bektaş-ı Veli'nin fikirleri gibi sunduğunu kaydederler. O, kitabında yer alan ve dini hükümleri gereksiz sayan bazı ifadelerin ilahi bir sır olduğunu söyleyerek bunların gizli tutulması gerektiğini söylemiştir. Hurufilik, Anadolu'ya bu yolla ve Bektaşilik aracılığıyla girdiği ifade edilmiştir.⁵⁶

İ. Üzüm'de eser hakkında bahsederken: “Hurufilerin sıkı bir takibe maruz kalmayla Fazlullah'ın dört bir tarafa dağılan talebelerinden Ali el-A'la, Hacı Bektaş dergahına gelmiş, “Bu yol Hacı Bektaş-ı Veli'nin yoludur” diyerek Hurufî öğretilerin anlatıldığı Cavidan'ı gizli bir şekilde dergahta yaymağa çalışmış ve bu suretle Hurufî fikirlerin Bektaşiliğe nüfuz etmesini sağlamıştır”⁵⁷ ifadelerini kullanarak aynı görüşte olduğunu ileri sürmektedir.

B. Öz, aynı görüşte olmayıp Köprülü ile aynı kanaatleri paylaşmaktadır. O, Harputlu İshak Hoca'yı bir Bektaşî düşmanı olarak tanımladıktan sonra eserin hatalarla dolu olduğunu belirterek şöyle bahsetmiştir: “Bektaşiliğin ilk araştırmacılarından olan J. Jacop, Bektaşilik düşmanı Hoca İshak Efendi'nin Kaşifu'l-Esrar'ına dayanarak temel hatalar işlemiştir. Jacop'a bağlı kalan ve onu izleyen E. Browne, Cl. Huart, ve Rıza Teyfik'te aynı temel yanlış sürdürürler.”⁵⁸

J. Birge'de, B. Öz ve Köprülü ile yakın fikirler ileri sürerek: “Kaşifu'l-Esrar, Sünnî İslam'ın temsilcisi olan İshak Efendi tarafından, 1873'te yazılmış hayli tartışmalı bir eserdir. Kitap, Bektaşileri ve özellikle de onların Hurufî öğretilerini değerlendirirken keskin bir nefret duygusuyla kaleme alınmıştır. Her ne kadar bu kitap Bektaşiliğin doğru yapısını anlamakta yardımcı olmaktan çok yanlış anlamaya yol açacak olsa da batılı araştırmacılar arasında dikkate değer bir ün kazanmıştır. İshak Efendi'ye göre Aliu'l-Ala, XV. yüzyılın ilk yarısında Bektaşî tekkelere girerek Fazlullah'ın öğretilerini, Hacı Bektaş'ın öğretileriymiş gibi sunarak yayar. Oysa bu ifade için hiçbir tarihsel destek görünmemektedir. Daba çok, Hurufîlik ve Bektaşilik, belirli bir dereceye kadar her zaman birbirlerinden ayrı öğreti sistemleri olmuşlardır. Karışmış olmalarına rağmen her zaman iki öğreti sistemi ayrı kökenlerin ürünü olarak tanınır ve İshak Efendi'nin keskin saldırısından korunurlar”⁵⁹ sözleriyle karşıt görüşlere yakın bir pozisyon almaktadır.

F. Köprülü, Bektaşilik hakkında, Harputlu İshak Hoca ve onu kaynak olarak kabullenen Avrupalı araştırmacıların bu husustaki fikirlerinin yanlış olduğunu belirtmektedir⁶⁰

⁵⁶ **Kaşifu'l-Esrar ve Dafiu'l-Esrar**, s.4., Ayrıca bkz. Aksu, Hüsamettin, “Hurufîlik”, **D.İ.A.**, İstanbul-1998, C.XVIII, s.410.

⁵⁷ Üzüm, İlyas, **Günümüz Aleviliği**, İstanbul-1997, s.8.

⁵⁸ Öz, Baki, **Alevilik Nedir**, İstanbul-1996 s.192.

⁵⁹ Birge, John Kingsley, **Bektaşilik Tarihi**, (çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul-1991, s.68-70.

⁶⁰ Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s.210.

H. Z. Ülken, eserin Bektaşiliğe değil Hurufiliğe bir reddiye olduğunu ileri sürmektedir.⁶¹ Biz de aynı kanaatteyiz. Bizi bu düşünceye sevk eden neden, Harputlu İshak Hoca'nın bu eser için söylediklerinin gayet açık olmasıdır. Çünkü düşünürümüz yoruma kapalı olarak değil, açık bir ifadeyle amacını açıklamış ve onların kimliklerini deşifre etmeye çalışmıştır. Zaten Bektaşiliğin, Hacı Bektaş-ı Veli'den sonra bozulduğu aşağıda ifade edileceği gibi tarihi bir gerçek olarak kabul edilmektedir.

Bilindiği gibi Bektaşilik, Hacı Bektaş-ı Veli'den uzun bir zaman sonra ortaya çıkmıştır. Tarikatın esasları ile Hacı Bektaş-ı Veli arasında bazen uyumsuzluk olmasının nedenlerinden biri bu olsa gerektir. Onun ehli sünnet olduğu bilinmekle beraber, Bektaşiliğin, Batını, Hurufi, hatta Hıristiyanlık motifleri ile karşımıza çıkmasını aradaki zaman boşluğu ile izah etmek mümkündür.⁶² Zaten İshak Hoca'da eserinde Hacı Bektaş-ı Veli'den iki-üç nesil sonra Bektaşiliğin aslının bozularak, Hurufiliğin, Bektaşi öğretisi şeklinde sunulduğunu⁶³ söylemektedir.

2.7.MECMUATU'L-KAVAİD

Osmanlıca olarak kaleme alınıp 240 sayfadan oluşan eser, Hicri 1272, 1277, 1278, 1301 ve 1324 yıllarında sırasıyla, Daru't-Tıbb'atı'l-Amire, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Hakikat, Sahafiye-i Osmaniye ve Ahmed Kamil Efendi Matbaaları'nda basımı yapılmıştır. Basım yeri belirtilmeyen bir diğer baskısında ise 1283 tarihi yazılmaktadır. Harputlu İshak Hoca'nın bu eseri hakkında Başbakanlık Arşivi'nde şu bilgiler kayıtlıdır: “*Değerli hocalardan Daru'l-Mearif birinci hocası İshak Efendi'nin yazıp derlemiş olduğu, sarf, nahiv, mantık, vazife ve istiare kitaplarına dair bazı soru ve cevapları kapsayan (Mecmuatü'l-Kavaid) adlı risalenin, gelir ve gideri tarafına ait olmak üzere basımına izin verilmesi ve bu sebeple her suretle rabih-i takdir ve öğreniminin yüce olduğunun taltifini kendisine duyurulması...*”⁶⁴

Eserin 148-189, 190-203 ve 230-240 sayfaları mantıkla ilgilidir.

2.8.MİFTAHU'L-UYUN

Matbu olmayıp yazma halinde olan eser, Süleymaniye Kütüphanesinde 1090 demirbaş no ile kayıtlıdır. Toplam 11 varak'tan meydana gelmiştir. Eserin baş tarafında “*İş bu risale İshak Efendi Hazretleri'nin te'lifî kirdesidir*” ifadesi bulunmaktadır. Yazım tarihi bulunmamakla beraber *Es'ile-i Hikemiyye*'den yirmi beş yıl sonra yazıldığı, eserin içinde Hoca İshak'ın kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁶⁵

Harputlu İshak Hoca, eserini Tabiiyyun diye adlandırılan dinsizlik akımının çeşitli konulardaki sorularına yanıtlar vermek amacıyla kaleme aldığını belirtmektedir. Bu konuyu Harputlu İshak Hoca şöyle açıklamaktadır: “*Hicri On ikinci yüzyılın 55. senesinden beri gerek Daru'l-Hilafe-i Aliye'de ve gerek Avrupa'nın değişik yerlerinde bazı*

⁶¹ Ülken, Hilmi Ziya, **İslam Düşüncesi**, İstanbul-1995, s.133.

⁶² Yıldırım, Mustafa, “*Bektaşi Mezar Taşlarında Dekoratif Sanatlar*”, S.Ü.İ.F.D., Konya-1998, s.189.

⁶³ **Kaşifu'l-Esrar ve Dafiu'l-Eşrar**, s.24-25.

⁶⁴ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Dahiliye, 1272 h. Tarih ve 22537 no.

⁶⁵ Harputlu İshak Hoca, **Miftahu'l-Uyun**, s.2.

grupların hiçbir dini tanımamak suretiyle birkaç bin taraftarıyla ortaya çıktıkları bilinmektedir. Bunlar, İslam dininin inanç esaslarından olan ahiret, namaz, oruç ve hacc gibi amellerin tarifini yapmaya çalışmıştır. Ben kendim bundan yirmi beş yıl önce kaleme almış olduğum *Es'ile-i Hikemiyye* adındaki risalemin Karınca Kaptan kısmında bazı soru ve itirazlara yanıt verdiğim de galiba adı geçen risaleye müracaat edilmemiş veya iyi anlaşılammıştır. Yine bunların inançlarının zayıf olduğu, asli fitratlarına uzak oldukları yazdıkları eserlerde görülüp işitilmektedir. Ancak maksatlarını açıklarken verdikleri renkler, bazı kişiler tarafından yeni bir şeymiş gibi algulandığından, Ramazan ayında öncelikli olarak her gece mütalaası yapılacak şekilde “*Miftahu'l-Uyun*” adındaki hacmi küçük ama konuları itibarı ile büyük olan bu eser kaleme alınmıştır.⁶⁶

Eser, müellifin diğer eserlerinde olduğu gibi İslam düşünürlerinin devamlı olarak tartıştıkları konulardan olan Tanrı, ruh ve diriliş hususunda kendi görüşlerini yansıtmaktadır. Tanrı ve sıfatları, ruhun mahiyeti, çeşitleri ve ruh-beden ilişkisinden bahseder.⁶⁷

2.9.ŞEMSÜ'L-HAKİKA

Osmanlıca ve matbu olan eser, toplam 290 sayfadan ibaret olup H.1278 yılında *Takvimhane-i Amire Matbaası*'nda basımı yapılmıştır. Eserin baş kısmında şu ifadeler yazılıdır: “*Müderresini kiramdan ve maarif aşasından Harputlu İshak Hoca Efendi'nin te'lihi kirdesi olan Şemsü'l-Hakika nam işbu kitab, Atıfetu Kemal Efendi Hazretleri'nin henkamu nezaretinde Takvimhane-i Amire'de tab ve temsil olunmuştur. Fi seneti 1278.*”

Eserin, “*Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü'l-İlmi Kelam*” adlı kitaptan önce yazıldığını bize müellifin kendisi bildirmektedir.⁶⁸ Kaleme alınmasının amacı olarak o yıllarda ülkemizde kol gezen Hıristiyan misyonerlerine karşı yanıt olma özelliği taşımaktadır.

Harputlu İshak Hoca bu eserinde, İncillerde İsa'nın Tanrı olduğunu ifade eden bölümlerin eleştirisine girerek, on esas madde halinde İsa'nın Tanrı'lığını reddetmektedir. O, Hıristiyanlık akımları üzerindeki eleştirisini sürdürerek bazı Hıristiyanlık doktrinlerinin İsa'nın tabiatı konusundaki görüşlerinin geçersizliğini kanıtlamak istemiştir. Müjdeleme konusunu da ihmal etmeyen Harputlu İshak Hoca, *Abmet* kelimesinin İbranice'de *Faraklit* anlamına geldiği⁶⁹ tezinden hareketle, mevcut İncillerde Hz. Muhammed'in haber verildiğini ifade etmektedir. Asıl İncil'in Tanrı sözü olduğunu, ancak günümüzde Hıristiyanların ellerindeki mevcut İncillerin sonradan bozulduğunu belirtmektedir.⁷⁰

İshak Hoca, eserin sonunda Hıristiyanlara 72 soru yönelmektedir. O, *Diyau'l-Kulüb* adlı kitabında, eserin yazılma amacını belirtirken söz konusu sorula-

⁶⁶ *Miftahu'l-Uyun*, s.2-3.

⁶⁷ *Miftahu'l-Uyun*, s.6-9.

⁶⁸ *Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü'l-İlmi Kelam*, s.92.

⁶⁹ Harputlu İshak Hoca, *Şemsü'l-Hakika*, İstanbul-1278, s.161, 174-175.

⁷⁰ Bu amaçla yazıldığı hakkında ayrıca Bkz. Aydın, Mehmet, *Müslümanlar Tarafından Hıristiyanlara Yazılan Reddiyeler*, Konya-1989, s.101-102., Kuzgun, Şaban, *Dört İncil Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara-1996, s.95., Sunguroğlu, a.g.e., C.II, s.126-127.

ra yanıt alamadığını şöyle dile getirmektedir: “İslam düşmanlarının yıkıcı sözleri, yazıları ve kitapları ile İslam’a yapılan iftiralara herkesin dikkatini çekmek ve onların doğru diye yaptıkları yayınların, temelden yoksun olduğunu bütün aleme göstermek için, bilbassa Şemsü’l-Hakika adı ile yayınladığım Türkçe kitapta, misyonerlerin İslam’a yaptıkları saldırılara yanıtlar verilmiştir. Bu kitabımda Hristiyanlıkla ilgili bir çok konu detaylıca anlatılmış, durum bir çok soruyla ortaya konulmuştur. Eski iftiralarını yeni yayınlarda da devam ettirmektedirler. Halbuki Şemsü’l-Hakika’da kendilerine yönelttiğimiz soruların henüz birine bile daha cevap alamadık.”⁷¹

Sonuç olarak denilebilir ki, Gazali’den sonra kelam ve tasavvuf arasında kalan felsefe, söz konusu ilim dallarının bünyesinde kişisel çabaların ürünü olarak hayatıyetini devam ettirebilmiştir. Bize göre Harputlu İshak Hoca, bu bağlamda sesini elden geldiği kadar gür çıkaran bir filozof olma imajını hep muhafaza etmiştir. Onun eserlerinde dile getirdiği konulara göz atıldığında ilim hayatına damgasını vuran Eşâri ve Gazali baskısını elden geldiği oranda yumuşatmaya çalıştığı görülmektedir. Bu amaçla onun zaman zaman Maturidi’nin fikirlerini ön plana çıkarması iddialarımızın kanıtı olabilir.

İshak Hoca, Türkçe’nin ilim dili olma yolunda gösterdiği çabalara katkı sağlayan bir düşünürdür. O, bunu eserlerinin tümünü Türkçe yazmakla dile getirmiştir. Medreselerde hakim olunan zihniyetin özellikle Türkçe ve felsefeyi aşağılayıp küçümsemesi karşısında İshak Hoca’nın yaptığı bu faaliyet önem kazanmaktadır.

Türklerin ilme olan katkıları ta Ortaasya’dan beri süre gelen bir gelenek halini almıştır. Bu bağlamda gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen sayılamayacak kadar bilgin ve eserleri zikredilmektedir. İnancımız, bir an önce bunların ele alınıp ilim alemine tanıtılıp milletimizin sahip olduğu medeniyetin bilgi ayağının açığa çıkmasıdır.

KAYNAKÇA

ABACI, Tahir, **Harput-Elazığ Türküleri**, İstanbul-2000.

AKGÜL, Muhittin, “Ebu Mansur el-Maturidi ve Te’vilatü’l-Kur’an”, Sa.Ü.İ.F.Dergisi, Adapazarı-2001, S.4.

AKSIN, Ahmet, **19. Yüzyılda Harput**, Elazığ-1999.

AKSU, Hüsamettin, “Hurufilik”, **D.İ.A.**, İstanbul-1998.

AKYÜZ, Vecdi, **Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1997’ye**, İstanbul-1997.

ALTINTAŞ, Hayrani, **İbn Sina Metafizigi**, Ankara-1992.

ATAY, Hüseyin, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, İstanbul-1983.

⁷¹ **Diyau’l-Kulüb**, s.16.

- AYDIN, Mehmet, **Müslümanlar Tarafından Hıristiyanlara Yazılan Reddiyeler**, Konya-1989.
- BALTACI, Cahit; **XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı medreseleri**, İstanbul-1976.
- BARTHOLD, W., **İslam Medeniyeti Tarihi**, (İzah ve Düzeltmeler-Fuat Köprülü), Ankara-trz.
- BİÇER, Ramazan, “*Harputlu İshak Efendi'nin Kelami Görüşleri*”, **Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu**, Elazığ-1999.
- BİRGE, John Kingsley, **Bektaşilik Tarihi**, (çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul-1991.
- BURSALI, Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, (sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), İstanbul-1972, C. I.
- CANAN, Mehmet Zeki, **Ansiklopedik Din ve İnanç Sözlüğü**, İstanbul-1983.
- DEVELİOĞLU, Abdullah, **Büyük İnsanlar Üç Bin Türk ve İslam Müellifi**, İstanbul-1973.
- DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara-1998.
- DİKİCİ, Recep, “*Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserleri olan Harput'lu Alim ve Edipler*”, **Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu**, Elazığ-1999.
- ERTAN, Veli, “*Tarihî Daru'l-Hilafe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri*”, **İslam Medeniyeti Dergisi**, İstanbul-1982, C. V, S.4.
- GÖKSAV, İbrahim Alaettin, **Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri**, (Çıkaran, Sedat Simavi), İstanbul-1933-1935, C. II.
- HARPUTLU İshak Hoca, **Şemsü'l-Hakika**, İstanbul-1278.
- _____, **Es'ile-i Hikemiyye**, İstanbul-1278.
- _____, **Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü'l-İlmi Kelam**, İstanbul-1283.
- _____, **Kaşifu'l-Esrar ve Dafiu'l-Eşrar**, İstanbul-1291.
- _____, **Miftahu'l-Uyun**, İstanbul-trz.
- _____, **İcazetname**, İstanbul-trz.
- _____, **el-İstişfa fi-Tercemeti'ş-Şifa**, İstanbul-trz.
- _____, **Diyau'l-Kulüb**, İstanbul-trz.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “*Huzur Dersleri*”, **D.İ.A.**, İstanbul-1998, C. XVIII.
- “*İshak Hoca Harputlu*”, **Türk Ansiklopedisi**, Ankara-1972, C. XX.
- KARA, Mustafa, “*İshak Hoca Harputlu*”, **D.İ.A.**, İstanbul-2000, C. XXII.
- _____, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul-1985.
- KAZICI, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, İstanbul-1996.
- _____, **Anahatları ile İslam Eğitim Tarihi**, Bir Yayıncılık, İstanbul-1995.
- KEHHALE, Ömer Rıza, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut-trz., C. I.

- KIRBOĞA, Mehmet Ali, **Kamusu'l-Kütüb ve Mevzuati'l-Müellafat**, Konya-1974.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara-1993.
- KUZGUN, Şaban, **Dört İncil Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri**, Ankara-1996.
- MAHMUT CEVAT İbnü'l-Şeyh Nafi, **Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, İstanbul-1338.
- MARDİN, Ebul Ula, **Huzur Dersleri**, İstanbul-1951, C. I.
_____, İstanbul-1966, C. II-III.
- ÖZ, Baki, **Alevilik Nedir**, İstanbul-1996.
- ÖZTÜRK, Nazif, "*Evkaf-ı Hümayun Nezareti*", **D.İ.A.**, İstanbul-1995, C. XI
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul-1993, C. I.
- SUNGUROĞLU, İshak, **Harput Yollarında**, İstanbul-1958, C. II.
- SÜREYYA, Mehmet, **Sicilli Osmani Tezkire-i Meşahiri Osmaniye**, İstanbul-1308, C.I.
- ŞENTÜRK, M. Hüdai, "*Daru'l-Mearif*", **D.İ.A.**, İstanbul-1993, C. VIII.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul-1935.
_____, **İslam Düşüncesi**, İstanbul-1995.
- ÜZÜM, İlyas, **Günümüz Aleviliği**, İstanbul-1997.
- YILDIRIM, Mustafa, "*Bektaşî Mezâr Taşlarında Dekoratif Sanatlar*", **S.Ü.İ.F.D.**, Konya-1998.
- YÜREK, Ahmet Remzi, **Miftahu'l-Kütüb ve Esami-i Müellifin Fihristi**, Ankara-2000, C. I.

